

Russische vluchtelingen in Nederland (1914-1918)

Het neutrale Holland was de bestemming voor enkele duizenden Russische soldaten die tijdens de Eerste Wereldoorlog ontsnapten uit Duitse krijgsgevangenkampen. De Nederlandse regering was na 1917 bang voor een bolsjewistische wereldrevolutie en wilde zo snel mogelijk van hen af. Maar Georg Dudewski uit Chabarovsk bleef; hij trouwde Martina Toet, de koffiejuffrouw van het Russische gezantschap.

In: Historisch Nieuwsblad 8, 2009

Angela Dekker

‘Woensdag 10 oktober 1917, ’s avonds halfacht. We wilden weg uit dat vervloekte Duitse kamp. We pakten ons bord en onze lepel alsof we gingen afwassen en zijn het bos in gerend. We liepen ’s nachts, overdag hielden we ons schuil in de bossen. Voedsel haalden we van het veld. Kool en wortelen smaakten goed, maar van de bonen werd ik doodziek. We schoten maar langzaam op, elk veld was afgezet met prikkeldraad. We hadden last van de meest verschrikkelijke herfststormen. Moe en doorweekt vroegen we een Duitser de weg. Maar hij pakte een schop en ging ons achterna.’

Op 12 november 1917 om vijf uur in de ochtend was het voorlopige reisdoel van de Russische krijgsgevangene Georg Alexejewitsj Dudewski en zijn twee kameraden bereikt: ‘Gollandia.’

Cor Dudewski (1931) leest geen Russisch. ‘Mijn vader heeft het ons niet geleerd, hij sprak zelden over het verleden.’ In de achtertuin van zijn eengezinswoning in Dordrecht bladert hij door het beduimelde notitieboekje uit de nalatenschap van zijn vader. Het ligt al jaren in een plastic mapje, samen met enkele zwart-witfoto’s, vergeelde brieven, ingekleurde nieuwjaarswensen en ansichten uit Rusland.

De familieportretten waarop zijn keurig geklede grootouders en overgrootmoeder vanuit de ‘mooie kamer’ de camera in kijken, zijn verstuurd vanuit de Lev Tolstojstraat 5a in Chabarovsk, een stad diep in Siberië, niet ver van de Chinese grens. ‘Daar is mijn vader opgegroeid,’ vertelt Cor. ‘Hij was van goede komaf. Mijn grootvader had een meelfabriek en een visfabriek.’ Chabarovsk, aan de rivier de Amoer, is ook afgebeeld op een ansichtkaart aan zijn vader uit 1921: ‘Maak je geen zorgen om ons. Je moeder.’

Slaapzaal

Georg Dudewski studeerde rechten toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Al in 1914 – hij was negentien – kwam de oproep van het leger om de oprukkende Duitse legers een halt toe te roepen. In het notitieboekje geeft Georg Dudewski een dramatische beschouwing over het oorlogsgeweld onder de titel ‘Land van de stervende strijders’. Zijn woordgebruik is hoogdravend en het handschrift zo regelmatig dat de tekst hem weliswaar uit het hart gegrepen zal zijn, maar toch de indruk wekt te zijn overgenomen.

Georg beschrijft de angst voor het ‘donderend geweld van de kanonnen’ en geeft bloederige details van het slagveld: ‘een vleesmolen.’ De zin van de oorlog ontgaat hem en hij noemt de mensheid ‘gestoord’. ‘Waarom vechten ze? Waarom verdrinken ze in hun eigen bloed?’ Het strookt niet met zijn religieuze opvoeding: ‘Gij zult niet doden’, zo had hij immers geleerd.

Wildplassen

Zijn vader was bij Lodz in Polen krijgsgevangen gemaakt, vertelt Cor. ‘Van daaruit is hij overgebracht naar het massakrijgsgevangenkamp in Wesel bij Düsseldorf.’ Het leven in de krijgsgevangenkampen was onbarmhartig. De gevangenen moesten soms met drie man een

matras delen, niet zelden brak er een tyfusepidemie uit. Engelsen en Fransen ontvingen nog weleens een voedselpakket uit het vaderland, maar de Russen bevonden zich zo ver van huis dat contact onmogelijk was. Tien man moesten het doen met een kilo brood per dag en een kom waterige soep met bonen.

De krijgsgevangenen werden slecht bewaakt; de meeste Duitse mannen zaten aan het front. Velen wisten te ontsnappen en vluchtten naar Nederland. Dat was neutraal tijdens de Eerste Wereldoorlog en diende, zoals de Tweede Haagse Vredesconferentie van 1907 had bepaald, buitenlandse militairen die op zijn grondgebied kwamen toe te laten. In de Troonrede van 15 september 1914 had minister van Binnenlandse Zaken Cort van der Linden bovendien geschreven dat alle vluchtelingen zouden worden opgevangen. Naast in totaal 30.000 Belgen, Fransen, Engelsen en Duitsers zijn enkele duizenden Russische gevangengenomen burgers, krijgsgevangenen en deserteurs naar Nederland gevlucht.

Het Russische gezantschap in Den Haag en het consulaat in Rotterdam waren verantwoordelijk voor de opvang en zorg voor de Russen. De vluchteling kreeg 1,50 gulden per nacht voor een hotel en gemiddeld 40 cent zakgeld per week; ook mocht hij werk zoeken. Weduwe Frederika Altona deed met haar pension aan de Rotterdamse Hudsonstraat 57 goede zaken. Ze breidde zelfs uit met het buurhuis. In juli 1917 verbleven daar bijna vijfhonderd Russen.

De Wereldkroniek van 3 november 1917 heeft een reportage over het leven van de Russen, 'in alle opzichten gehavend, naar lichaam en geest'. Foto's tonen de registratie van de vluchtelingen, het magazijn voor kledinguitgifte, een slaapzaal met dicht op elkaar staande stapelbedden, en een zaal vol vluchtelingen in kostuum met stropdas in afwachting van een filmvertoning.

Hoe liefdevol de 'slachtoffers van de oorlog' in *De Wereldkroniek* ook bejegend werden, de omwonenden van de pensions moesten niets van de nieuwkomers hebben. In de archieven van de Rotterdamse politie bevinden zich tal van klachten over openbare dronkenschap, wildplassen, vechtpartijen, straatroof, naaktzwemmen en Russen die de meisjes bezwangerden.

Toen in februari 1917 het nieuws over de Voorlopige Regering in Rusland en de troonsafstand van de tsaar tot heftige discussiebijeenkomsten leidden, raakte ook de Nederlandse regering gealarmeerd. Revolutionaire Russen in Rotterdam predikten de 'wereldrevolutie' en richtten een sovjet (arbeidersvertegenwoordiging) op. In mei 1917 werd een veertigtal 'lastige elementen' geïnterneerd op een boot in de Parkhaven. In datzelfde jaar barstte de Oktoberrevolutie los en grepen de bolsjewieken de macht.

In maart 1918 tekende Lenin de vrede met de Duitse keizer, de burgeroorlog brak uit en de angst voor een wereldrevolutie werd reëel. De vertegenwoordigers van het tsaristische regime – het Russische consulaat en zijn hulpcomités – poogden de gevluchte Russen onder druk te zetten om samen met de geallieerden tegen het Rode Leger te vechten aan het front bij Moermansk.

Wie weigerde zich in te schepen, verloor zijn uitkering en werd 'vogelvrij'. Aldus David Wijnkoop in *De Tribune*, het partijorgaan van de Nederlandse communisten. Ook hij poogde de Russen naar hun vaderland te doen terugkeren, maar dan om de revolutie te steunen en de strijd aan te gaan tegen de Witten.

In november 1917, kort nadat hij uit het gevangenkamp was gevlucht, meldde Georg Dudewski zich bij het Russische gezantschap, en hij had geluk. De voormalige student rechten vond een baan op de administratie van het 'Russisch Comité voor Uitgeweken Krijgsgevangenen' in Rotterdam. Zoon Cor haalt tussen de brieven en ansichtkaarten een

foto tevoorschijn waarop zijn vader in een ouderwetse kantoortuin aan een bureau zit te schrijven.

Doorgaans wordt gesteld dat zich rond de vierduizend Russen in ons land hebben gemeld voor wat tegenwoordig 'bed, bad en brood' heet. Volgens het notitieboekje van Georg Dudewski zijn het er bijna duizend meer geweest. Hij noteerde achter in het boekje een lijst namen en nummers onder het kopje 'Schoenveters verstrekt aan:'. Tussen het rijtje namen staan no. 4904 Istman, Lev en no. 4906 Piotr Mylnikov, zijn twee vluchtkameraden uit het kamp in Wesel, zoals uit eerdere aantekeningen blijkt. Ook zichzelf heeft Dudewski – no. 4905 – een stel veters toebedeeld.

Hel van Bergen

De wapenstilstand van 11 november 1918 maakte een einde aan de Eerste Wereldoorlog en verlost de Nederlandse regering van de plicht alle vluchtelingen op te nemen. Ons land weigerde het regime van 'de moordenaars van de tsaar' te erkennen; voortaan werden Russen bij de grens teruggestuurd. Politiek vluchtelingen, onder wie de adel en Joden, waren van deze maatregel uitgezonderd.

Maar de grenzen waren broos en de vluchtelingen bleven komen. In afwachting van hun uitzetting werden ze overgebracht naar de interneringskampen van Gaasterland, Harderwijk, Oldebroek en naar 'de hel van Bergen', waar de Russen 'rauwe aardappelen vreten van de honger', zoals David Wijnkoop op 28 november 1918 tegen zijn collega's in Den Haag fulmineerde.

De voorzitter van de Communistische Partij van Holland (CPH) zat sinds de verkiezingen van dat jaar met twee zetels in de Kamer. Hij tekende protest aan tegen de 'totale rechteloosheid' van de 'slachtoffers van de Nederlandsche gastvrijheid' in kamp Bergen, die alleen vanwege de beschuldiging 'Gij zijt Bolsjewiki' waren opgesloten. De vrijheid van meningsuiting was in het geding.

Wijnkoop was oprichter van het Sovjet-Comité voor Russen in Nederland en gaf iedere Rus die terugging voor 'de strijd tegen de Bourgeoisie' weliswaar een premie van 50 gulden, maar tekende protest aan tegen terugkeer onder dwang en de 'drijfjacht' op Russen om ze 'met geweld' via Engeland naar het Franse front in Verdun of naar de strijd tegen de bolsjewieken bij Moermansk te sturen.

Begin januari 1919 werden 3500 Russen per boot richting hun vaderland verscheept. Toen in november van dat jaar nog steeds enkele honderden Russen in gedwongen internering zaten, leidde dat opnieuw tot Kamervragen van de CPH: 'Daar worden zij behandeld als misdadigers, maar als zij vragen waarvan zij worden beschuldigd, krijgen zij geen antwoord. Dat is een toestand om dol te worden: in een vreemd land, waarvan zij de taal niet verstaan.'

In diezelfde tijd waren enkele honderden Russen verdwenen in de illegaliteit, schreef *De Stem van het Vaderland*, de Russischtalige krant en spreekbuis van het *ancien régime* voor Russen in Nederland, 'omdat het perspectief op terugkeer niet aantrekkelijk is'.

Op 1 januari 1922 werden de kampen gesloten. Hoeveel Russen er definitief niet naar hun vaderland zijn teruggekeerd, is onduidelijk. Het archief van het toenmalige Russische consulaat is tot op heden onvindbaar. Het Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie bezit wel een lijst met namen van buitenlanders in Nederland, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in opdracht van de Duitsers door ijverige ambtenaren van de Rijksvreemdelingendienst is opgesteld. Hierop staan 377 'in Nederland levende personen die de Russische of voormalig Russische nationaliteit hebben'.

Ter volledigheid zijn hun geboorteplaats, jaar van geboorte, huidige woonplaats, nationaliteit, godsdienst en beroep vermeld. Georg Dudewski, Martina Toet en hun drie kinderen worden genoemd op pagina 130.

Dudewski was verliefd geworden op Martina Toet, de koffiejuffrouw van het Russische consulaat. 'Ze kwam uit een arme vissersfamilie in Scheveningen,' vertelt zoon Cor. 'Ze zijn getrouwd op 3 mei 1918. Mijn vader wilde met haar teruggaan naar Chabarovsk, maar zij wilde absoluut niet.' Zijn baan bij het Russisch Comité voor Uitgeweken Krijgsgevangenen hield in februari 1919 op, blijkt uit het getuigschrift waarin Dudewski geprezen wordt om zijn plichtsbesef, ijver en vlijt. De voormalige krijgsgevangene sprak slecht Nederlands en moest hierna genoegen nemen met een baan als klinker bij scheepsbouwbedrijf Wilton in Rotterdam.

'Niemand mocht zien dat we weinig geld hadden,' herinnert Cor zich met een blik op een foto waarop hij aan een brommer sleutelt op het plaatsje achter het huis en zijn vader aardappelen schilt. 'In zijn vrije tijd maakte hij uit verpakkingsmateriaal een blik voor een stoffer en ging ermee langs de deur. We waren met drie kinderen. Toen mijn zus buikvliesontsteking kreeg, heeft hij al onze meubels verkocht om het ziekenhuis te kunnen betalen.'

Tijdens de crisis van de jaren dertig raakte Dudewski werkloos, tot hij in 1938 een baan bij een meubelfabriek vond. Op 13 mei 1940 kreeg hij ook hier ontslag, vermeldt een brief die uit het mapje tevoorschijn komt: 'wegens het uitbreken van de oorlog.' 'Hij moet het moeilijk hebben gehad,' vervolgt Cor. Soms kwamen er een paar Russische kennissen op bezoek. 'Geen vrienden,' haast hij zich eraan toe te voegen. 'Boeren, noemde hij ze. Maar hij kon Russisch met ze praten. Dan draaide hij Russische platen en danste als de kozakken.'

Sieberie

'Georg was geen prater, als hij iets positiefs zei over Rusland, kapte mijn moeder het altijd af. Haar zuster Antonia was getrouwd met Pjotr Mylnikov, mijn vaders vluchtkameraad. "Piet" noemde ze hem. Zij zijn in 1920 wél naar Rusland teruggekeerd.'

In het plastic mapje zit een in onbeholpen Nederlands gestelde, ontroerende brief van 'tante Ant' van februari 1937 uit 'Sieberie': 'Waarde zwaager Sjors (Georg) en zuster Martien, met deze laat ik u weten dat mijn dukumenten bij de mielietie leggen nu het legt aan u allemaal of ik ze krijgt of niet als de polietie mijn stuurt papieren dat ik in holland kan komen dan ben ik over een maand in Holland want ik ken hier langer niet leven als ik in Holland had gekomen hat u alles geweten dus doet u best en laten sturen voor mijn vrijmacht. Gedaaaaaaag'

Cor weet nog dat zijn ouders pogingen hebben gedaan haar via het Rode Kruis te bereiken, maar Nederland had toen nog geen diplomatieke vertegenwoordiging in de Sovjet-Unie. 'We hebben nooit meer iets van ze gehoord.'

Van zijn eigen familie heeft zijn vader tot begin jaren dertig bericht gekregen. Pioniertjes, al dan niet met rode sjaal, stuurden de familie in Rotterdam hun hartelijke groeten. De kaart van een tijger in een kooi is in sierlijke letters gericht aan Cors oudste broer: 'Aan de kleine Georg, Ter herinnering aan je tante Anna. 4 januari 1931.' Op een ongedateerde kaart met een groot bakstenen gebouw dat de naam Karl Marx draagt, schrijft zijn oma: 'Grote Georg, Hier heeft je vader gestudeerd.'

De berichten komen uit Moskou, te oordelen naar een ongedateerde brief van zijn zuster Anna. 'We hebben Chabarovsk verlaten, Vader is overleden.' Ze was met 'moeder' naar Moskou verhuisd. Hun zuster Sonja en broer Kolja woonden in Sjanghai en stuurden tot haar grote vreugde zojuist vijf Amerikaanse dollars. 'We zijn rijk,' schrijft ze. 'Moeder heeft

drie pakken tarwe van 16 kg gekocht.'

Stateloos

Nadien is er niets meer van de familie van zijn vader vernomen, weet Cor. Tot zijn oudste broer Georg in 1989 een telefoontje kreeg van een nicht uit Moskou. Ik zoek zijn weduwe Jannie op in haar flat met uitzicht op de skyline van Rotterdam. Ze herinnert het zich nog goed: 'Mijn man heeft zo gehuild. Zijn vader had dit mee moeten maken. Ze heet Natasja. We hebben haar opgezocht in Moskou en gelogeed in haar eenkamerflat ergens ver weg in een buitenwijk. Zij sliep in de keuken, wij op het opklapbed in de huiskamer. Ze was grimeuse in een theater in Moskou.'

Natasja vertelde hun over de bolsjewieken die Chabarovsk in 1922 hadden ingenomen. De meelfabriek en de visfabriek waren genationaliseerd. De hele familie had Chabarovsk verlaten. Dochter Sonja was naar Sjanghai gevlucht en stuurde van daaruit dollars naar haar moeder en zuster Anna. In 1936 ging ze naar Moskou, waar ze vrijwel direct gearresteerd werd en gedeporteerd. Ze ontmoette haar man in het kamp. Na hun vrijlating in 1946 werd Natasja geboren. Haar vader werd een jaar later opnieuw gearresteerd en zes jaar later geëxecuteerd. Natasja groeide op bij haar tante Anna in Moskou, haar moeder mocht zich pas in 1956 bij hen voegen.

Over de familie in Holland hoorde Natasja pas veel later. Toen Gorbatsjov de glasnost propageerde, durfde ze eindelijk haar oom in Rotterdam – wiens ansichtkaarten in het familiealbum prijken – op te sporen. Jannie kijkt met vertedering naar het zwart-witkiekje waarop ze samen met haar Russische schoonvader en haar schoonmoeder vrolijk in de camera blikt. 'Ik leerde hem kennen in 1942. Hij was beleefd en galant, zo anders dan een Nederlander, een echte heer. Hij dronk niet, maar rookte wel. Dat had hij tijdens de Eerste Wereldoorlog geleerd.'

'Hij was stateloos,' vervolgt ze. 'Mijn huwelijk met zijn zoon Georg maakte mij dat ook. Zo ging dat toen.' Pas toen jongste zoon Cor zijn oproep voor militaire dienst kreeg, werd die Nederlander en mocht ook de rest van de familie zich naturaliseren. Ze lacht wat schamper. 'Het kostte 200 gulden.' Haar schoonvader heeft nooit de Nederlandse nationaliteit aangenomen. 'Hij hield van Rusland. Natasja heeft ons opgezocht en Russische aarde over zijn graf gestrooid.'

Georg Dudewski's verlangen en heimwee naar zijn vaderland zijn terug te vinden in zijn notitieboekje. 'Neem me mee naar het land dat zo ver weg is,' schrijft hij, 'naar het land dat mij het liefst is: Rusland.'

Met dank aan Jan van Griethuysen.

Angela Dekker bereidt een boek voor over de Russische emigratie in Nederland.

Meer informatie

Boeken

Een goed leesbaar, onderhoudend en rijk geïllustreerd boek over de vluchtelingenopvang is *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (2000) van Evelyn de Roodt.

Ben Knapen schreef een interessante promotiestudie over de moeizame betrekkingen tussen Nederland en de Sovjet-Unie vanaf de Russische Revolutie in 1917 tot de alliantie met Stalin tijdens de Tweede Wereldoorlog in *De lange weg naar Moskou* (1985).

Een gedegen overzicht van het Nederlandse asielbeleid in vroeger tijden is te vinden in

Ongenode gasten Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938 (1993) van historica Marij Leenders.